

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

**ОКОНЧАТЕЛЕН
ДОКЛАД
ПО ПРОГРАМА
„СОЦИАЛНО-
ЕМОЦИОНАЛНО
ОБРАЗОВАНИЕ“
2020-2022 Г.**

д-р Николай Михайлов
д-р Антоанета Матеева
Яна Алексиева

Фондация „Лъчезар Цоцорков“

**ОКОНЧАТЕЛЕН ДОКЛАД
ПО ПРОГРАМА
„СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО
ОБРАЗОВАНИЕ“
2020-2022 Г.**

София
2022

Окончателен доклад
по Програма „Социално-емоционално
образование“ 2020-2022 г.
Фондация „Лъчезар Цоцорков“

АВТОРИ

д-р Николай Михайлов
МУ „Проф. д-р Параскев Стоянов“, Варна
д-р Антоанета Матеева
Нов български университет, София
Яна Алексиева
Асоциация Родители, София

ИЗДАТЕЛ

© Фондация „Лъчезар Цоцорков“
Всички права запазени.

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ	4
ВЪВЕДЕНИЕ	7
ОБХВАТ НА ИНТЕРВЕНЦИИТЕ	12
СУПЕРВИЗИИ НА ПРОЕКТИТЕ: ПРОЦЕС И ИЗВОДИ	14
ИЗМЕРВАНЕ И ОЦЕНКА НА ПРОЦЕСИТЕ И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОЕКТИТЕ	20
ПРИНЦИПИ НА УСПЕХА И ПРЕПОРЪКИ	
Принципи на успеха	25
Препоръки за програми за SEO	27
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	34
ПРИЛОЖЕНИЯ	38

РЕЗЮМЕ

Този доклад обобщава анализа и заключенията от процеса на изпълнение и резултатите от програма CEO на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ в периода май 2020 – юни 2022 г. В рамките на тази програма Фондацията селектира проекти за социално-емоционално учене и образование (CEO) на организации от цяла България, подпомогна бенефициерите в планирането и подготовката на проектите, финансира дейностите им и осигури подкрепяща супервизия и измерване на процесите и резултатите от интервенциите за CEO. В рамките на програма CEO на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ през 2020 – 2022 г. са осъществени 14 проекта за социално-емоционално образование с реализирани ползи за основната целева група – деца на възраст 3-10 години.

Целта на Програмата беше да бъдат идентифицирани **добри методики и практики за CEO**, създавани и изпробвани в разнообразни реални контексти от местни организации и общности. В рамките на тази основна цел Програмата на Фондацията постигна **три подцели**:

- осигуряване на ползи за крайните бенефициери – децата;
- осъществяване на ефективна подкрепа и изграждане на устойчиви работни отношения с организациите-бенефициери;
- извличане на уроци за CEO в България от автентични местни примери.

Един от приоритетите на Фондацията е стремеж към **национално покритие**, както и принос за региони, които имат най-голяма нужда от подкрепа. При така заложените приоритети Програмата обхваща и различни целеви групи:

391 обучени учители и други педагогически специалисти;

6 364 родители;

4 176 деца;

> 80 населени места;

14 училища;

3 детски градини в градовете София, Пазарджик и Оряхово.

Фондацията селектира проекти и бенефициери, като **не само избира обещаващи проекти, но и подпомогна бенефициерите да формулират и планират по-добре своите идеи**. Този подход на подпомагане продължи през целия период на реализация на проектите, като допринесе не просто да се разбере кои проекти са успешни, а **как и защо** определени подходи и практики работят.

В рамките на Програмата бяха проведени **супервизии** за всяка организация, като основните положителни ефекти от тях, по мнение на участниците, бяха:

- емоционалният ефект върху професионалистите;
- поддържането на фокуса в работата по Програмата;
- достъпът до външна гледна точка за работещите с деца;
- познавателният принос;
- обсъждането на конкретни проблемни ситуации;
- по-активното въвличане на децата и семействата в работата по моделите.

Участниците и супервизорите дадоха и редица **предложения** за това как да се организират и провеждат супервизиите в бъдеще, като основните от тях засягат нуждата от регулярност и добро планиране още на ниво кандидатстване.

За оценката на процесите и резултатите в рамките на Програмата е приложена **външна оценка чрез количествени измервания** на ключови елементи и резултати от дейностите на ниво проект. Фондацията си постави за цел **да измери ефектите от проектите при децата** чрез първоначално (входящо) и крайно (изходящо) измерване на социално-емоционалните умения (CEU) на децата и на знанията, уменията, нагласите, самооценката на ползвателите (най-често учители). Сред най-важните уроци от проведеното измерване са: необходимостта от подробни указания, обучение и текущо консултиране за прилагане на инструментите по места; необходимостта измерването да започне още с планирането на проектите и да бъде интегрална част от дейностите и тяхното текущо отчитане.

В последната секция на този доклад са обобщени уроците от проектите и са изведени в принципи и препоръки за бъдеща работа. Според анализа на резултатите от работата по програма СЕО на Фондацията в периода 2020 – 2022 г., **основните принципи**, на които следва да стъпва бъдещата работа по развиване на СЕО, са: Програмата да стъпва на **ясен и утвърден модел на СЕУ**; да се базира на **проучване на нуждите** от СЕУ в общността – учители, родители, деца; **учителите да имат възможност да участват в разработването и/или адаптирането на методиката** към контекста на тяхното училище, като се търси баланс между изискванията на методиката и свободата на учителя; да включва **както фокусирано учене на СЕУ, така и ежедневни практики** за проникване на СЕО в отношенията в класа/училището; дейностите да са **игрови, интерактивни, творчески**, включващи опита и историите на децата; осигуряване на постоянна подкрепа на учителите чрез **менторство, консултации, регулярна супервизия**, индивидуално и групово; активно **включване на родителите**; включване на **измерването и оценката** на ефектите от прилагането на методиката още в планирането на Програмата. Във финалната секция на този доклад принципите са детайлизирани и конкретизирани като препоръки за бъдеща работа на всеки етап от реализирането на Програмата.

В заключение

можем да кажем, че реализираната през 2020 – 2022 г. програма СЕО на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ очертава широко поле за дейност за развиване на СЕО в България, идентифицира конкретни инструменти за работа в тази посока и дава възможност за надграждане и системна работа за изграждане на СЕУ у българските деца.

ВЪВЕДЕНИЕ

Представеният доклад обобщава анализи и заключения от процеса на изпълнение и резултатите от програма СЕО на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ (Фондацията) в периода май 2020 – юни 2022 г. В рамките на този период Фондацията осъществи подбор на проекти за развиване на социално-емоционални умения при деца и ученици на организации от различни части на България, подпомогна бенефициерите в планирането и подготовката на проектите, финансира дейностите им и осигури подкрепяща супервизия и измерване на процесите и резултатите от интервенциите за социално-емоционално образование. С отваряне на покана за финансиране през 2020 г. бяха получени писма от 56 организации, проявяващи интерес. От тях 30 бяха поканени да подадат пълни проектопредложения, а от тях бяха одобрени 14 проекта, които реализираха дейности.

Списък на организациите, проектите, дейността и обхвата на получените финансиране:

Организация	Дейност	Обхват	Населено място
Народно читалище „Фар 1930“	Проект „Опознай себе си и предай нататък“ – развитие на уменията за работа с деца на служителите в читалищата	42 читалищни работници 200 деца	20 населени места в Северозападна България
Сдружение „Равновесие“	Проект „Лесно като детска игра“ – обучение за деца, родителите и учителите им; фокус върху ромите	2 директори 10 учители 24 родители 98 ученици от 2. и 4. клас	Созопол Черноморец
Сдружение „Зона Семейство“	Проект „Кръгове на решения“ – алтернативни практики за решаване на проблеми с подхода от възстановителното правосъдие в училищна среда	30 учители и директори 180 родители 10 административен персонал 330 деца от 1. до 4. клас 5 представители на образователни институции	Тетевен

Списък на организациите, проектите, дейността и обхвата на получените финансиране:

Организация	Дейност	Обхват	Населено място
Сдружение „Виа Хуманика“	Проект „Емотиконите в нас – интелект и емоции в образованието“ – обучения за ученици, учители, образователни експерти и родители; деца със СОП – 20; деца от малцинствени групи – 160	23 учители 10 родители 119 деца от 3. и 4. клас	Павликени
Сдружение „Знание“ – Ловеч	Проект „Палитра от емоции“ – разработване на програма, обучение на начални учители	40 учители 80 деца от 1. до 4. клас	Ловеч
Сдружение „Свят без граници“	Проект „Фабрика за постижения“ – академия CEO; коучинг; валидиране и апробиране	1 директор 3 учители 50 родители 65 деца от 1. до 4. клас	Стара Загора
СЕУР Гетия Понтика	Проект „Учим с Е-емоционална интелигентност“ – разработване чрез „Articulate 360“ на 6 електронни обучителни модула за ученици	20 учители 300 ученици от 1. до 4. клас	Каварна Шабла
Фондация „Партньори – България“	Проект „Детските умения за приятелство“ – образователни материали; наръчник; семинари	18 учители 114 деца от 1. до 4. клас	Самоков
Асоциация Родители и Фондация „Темпо“	Проект „Сапун, топла вода и социално-емоционални умения“ – създаване на българска методика за развиване на емоционални и социални умения сред децата, учителите и родителите в детската градина	30 учители 250 деца от детски градини 500 родители	София Оряхово

Организация	Дейност	Обхват	Населено място
Фондация „Багра“/ Red Paper Plane	Проект „Мисия: Капитани на емоциите“ – занимания за социално-емоционална интелигентност за деца	100 учители 2500 деца от предучилищен и начален етап	цялата страна
СПСПД ФИЦЕ България	Проект „Постоянство, целеустременост, ценности“ – наръчник с учебителни материали, в т.ч. видеоклипове	1000 родители 24 специалисти – учители, педагогически съветници, психолози 60 деца от 3- до 10-годишна възраст	Зверино
Фондация „Три“	Дейности в „Академия за родители“ – 18 онлайн обучения по СЕО за родители; онлайн наръчник с практични упражнения, игри и съвети	4 600 родители, участвали в обученията и свалили наръчника	60 града в цяла България
Фонд за превенция на престъпността – ИГА	Проект „Вдъхновени учители, вдъхновени деца“ – учебителни програми с практически елементи	48 учители	Пазарджик
Фондация „Силата на глухите деца“	Проект „Заедно можем повече: социално-комуникативен тренинг за общуване с глухи деца“ – модел за СЕО на деца с увреждания, видео и уроци	80 глухи и чуващи деца 3- до 12-годишна възраст	цялата страна

Целта на Програмата беше да бъдат идентифицирани добри методики и практики за развиване на социално-емоционални умения при деца и ученици, създавани и изпробвани в разнообразни реални контексти от местни организации и общности. За тази цел Фондацията обяви конкурс за проекти с фокус „социално-емоционално образование“ в широка рамка, където да могат да се поместят съществуващи и нови местни идеи за работа за социално-емоционално развитие на деца от 3- до 10-годишна възраст. Фондацията селектира проекти и бенефициери, като не само избра обещаващи проекти, но и подпомогна бенефициерите да формулират и планират по-добре своите идеи. Този подход на подпомагане продължи през целия период на реализация на проектите, като допринесе не просто да се разбере кои проекти са успешни, а как и защо определени подходи и практики работят. В този процес няма по-добре и по-лошо представили се кандидати; осмислянето на опита и ученето от трудностите и успехите беше най-важно. В съзвучие с този подход Фондацията осигури подкрепяща супервизия за всички проекти от външен изпълнител (Асоциация Родители) и измервания на процесите и ефектите от проектите също от външен експерт (д-р Николай Михайлов).

Целта на настоящия доклад е да представи основните постижения и научените уроци от тези 14 проекта, което от своя страна да послужи за планирането на по-ефективни интервенции и методики за СЕО в бъдеще. Докладът включва няколко части:

Секция „Обхват на интервенциите“

съдържа кратко описание на проектите и обхванатите целеви групи: деца, учители, родители;

Секция „Супервизии на проектите: процес и изводи“

описва как е протекъл процесът на супервизия на проектите, какви са основните изводи за работата по СЕО и за супервизията като форма на подкрепа;

Секция „Измерване и оценка на процесите и резултатите от проектите“

съдържа кратко описание на процеса и продуктите от измерване на качеството на дейностите по проекти и на ефектите за децата и възрастните;

Секция „Научени уроци“

обобщава наученото от оценките на проектите и съдържа общи принципи и препоръки за реализиране на СЕО методики и програми;

Секция „Заклучение“

съдържа обобщения и препоръки към Фондацията.

Анализът и оценката на проектите се основава на количествени и качествени данни, събирани систематично по няколко механизма. Бенефициерите попълваха периодични отчети за напредъка в работата си; три супервизии с външна подкрепяща организация осигуряваха обратна връзка и качествени данни от впечатленията на екипите; бяха проведени измервания на резултатите на децата по отношение на техните СЕУ и на впечатленията на учителите и (на места) родители от обученията и проектните дейности; всяка организация-бенефициер попълни свой окончателен доклад по въпроси, насочени към обобщение на опита; бенефициерите попълниха кратка онлайн анкета за впечатленията си от подкрепата и сътрудничеството с Фондацията и нейните външни консултанти. Достоинство на Програмата е обхващането на проекти с различен фокус и подход, в специфични контексти и с разнообразни целеви групи и на възникнали местни идеи, които се превеждат на езика на СЕО.

В рамките на Програмата бяха въведени два рядко прилагани в българския контекст подхода: подкрепяща супервизия и измерване на ефектите от интервенциите.

Тези инструменти изискваха допълнителни усилия от бенефициерите, участниците и Фондацията, но осигуриха по-качествено изпълнение на дейностите и най-вече – създадоха важен опит за всички въввлечени организации. Изводите от прилагането на тези инструменти също ще бъдат използвани при планирането на бъдещи програми за СЕО.

Периодът на Програмата съвпадна с пандемията от Ковид-19 и протиепидемичните мерки затрудниха провеждането на дейностите по проектите, които в почти всички случаи изискваха активна присъствена работа с деца и възрастни. Пандемията не подмина и екипите на някои проекти, като, за съжаление, дори отне живота на някои от участниците. Евентуално отражение на протиепидемичните мерки беше взето под внимание от Фондацията и с подаване на проектопредложението, като част от апликационната форма, бенефициерите бяха насърчени да помислят как биха реагирали спрямо ограничителните мерки. В допълнение, с подписване на договорите, те получиха и възможност да удължават проектите си с до 3 месеца при възникване на причини, свързани с Ковид. В крайна сметка, всички 14 проекта приключиха с изпълнението на дейностите с децата, които бяха най-важният бенефициер на Програмата.

Обучение на деца по проект на „Виа Хуманика“

ОБХВАТ НА ИНТЕРВЕНЦИИТЕ

Стремежът на Фондацията беше всеки от бенефициерите, с партниращото му училище, да имат локално въздействие, като по този начин се работи на различни места в страната. Един от приоритетите на Фондацията е да се стреми да има национално покритие и да допринесе за региони, които имат най-голяма нужда от подкрепа.

В резултат на така поставените цели постигнахме разнообразие между градове и села, изработени бяха разнообразни подходи, беше създадена неформална общност за обмен на добри практики между специалисти и организации от цялата страна. **Отделно, това покритие и прилаганите похвати на работа обхванаха и различни целеви групи:**

- деца;
- родители;
- педагогически специалисти;
- специалисти от неправителствения сектор (бенефициенти и бенефициери);
- деца с увреждания и техните семейства;
- деца от малцинствени групи или в неравностойно положение.

Като количествен измерител, проектите достигнаха до:

391 обучени учители и други педагогически специалисти;

6 364 родители;

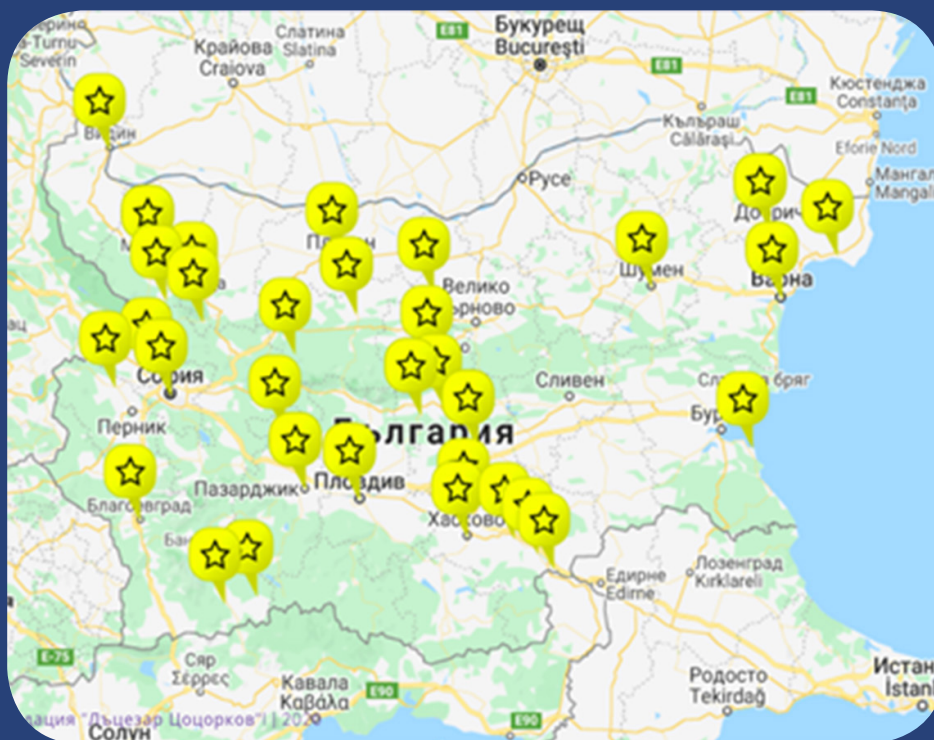
4 176 деца;

> 80 населени места;

14 училища;

3 детски градини в градовете София, Пазарджик и Оряхово.

Графично, покритието на проектите изглежда по следния начин:

СУПЕРВИЗИИ НА ПРОЕКТИТЕ: ПРОЦЕС И ИЗВОДИ

В рамките на Програмата бяха планирани по три супервизии за всяка организация, които не бяха част от мониторинга на проектите и чрез тях се целеше да се помогне при разрешаване на казуси в защитена среда, като:

- идентифициране и обсъждане на подходящи решения на затруднения и предизвикателства в хода на реализиране на проектните цели и задачи;
- насърчаване на силните страни и ресурсите на екипите;
- изучаване и оценка на опита и добрите практики от дейностите по проекта;
- подкрепа на организациите, участници в Програмата, да създадат устойчива учеща се общност помежду си.

Темите, свързани с административни и финансови въпроси, не бяха обект на този тип супервизия.

Трите супервизии за подкрепа на екипите, които реализират проектните дейности, бяха заложили времево по следния начин:

В началото: за създаване и развиване на организационния модел за супервизията;

В средата на изпълнение на дейностите, когато тече същинската работа по апробиране на моделите;

В края на проектите: за подпомагане обобщението на резултатите.

Преобладаващата част от супервизиите бяха реализирани в онлайн формат поради противоепидемичните мерки.

Организация на супервизиите

В срещите за супервизия беше важно да участват целите екипи или техни представители, които директно работят с целевите групи по дейностите на проекта. Супервизията се водеше съвместно от двамата супервизори: д-р Антоанета Матеева от Нов български университет и Яна Алексиева от Асоциация Родители. За всяка от супервизиите беше изготвен и приложен график за срещите с организациите. Те предварително получаваха покана и примерни дати, от които да си изберат удобното за тях време за провеждане на супервизия.

Първата и третата супервизии бяха инициирани по покана на супервизорите и част от времето за работа в тях беше предварително структурирано като теми и задачи за работа, а другата част беше по казуси и въпроси, идващи от самите супервизирани екипи. Втората среща беше оставена за свободна заявка, когато екипът има нужда от външна помощ или гледна точка, за да реализира плановете си. Тя беше най-богата на супервизионни дейности, защото освен срещата за втора супервизия с екипа, супервизорите преглеждаха и даваха предложения по материалите и програмите за обучение, както и изпращаха допълнителни материали и инструменти, които да подпомогнат отделните екипи в работата по тяхната тема.

Първа супервизия

В първата супервизия **участваха 13 от общо 14 екипа по Програмата**. Една от организациите разработи онлайн обучения, които бяха изнесени пред широка аудитория родители. Задачата на първата среща беше да се запознаят екипи и супервизори и да набележат общите си цели и принципи на работа в супервизията, както и конкретните потребности на екипа от подкрепа. Въпросите и казусите за обсъждане, свързани с реализацията на целите и работата по дейностите, бяха заявени от екипите предварително или по време на срещата и бяха обсъдени.

Втора супервизия

Във втората супервизия **участваха 10 организации**, тъй като три от екипите бяха приключили проектите си преди да дойде време за втората супервизия, така че те се възползваха от първа и трета супервизии. Участниците свободно се свързваха със супервизорите и ги търсеха главно за обсъждане на продуктите от тяхната дейност – програми за обучение, помагала и обучителни материали, както и за дискусия на вече проведени или предстоящи за провеждане обучения с групи деца, учители и родители.

Трета супервизия

В третата супервизия (която бе използвана и от вече приключили проектите си организации) **участваха 12 организации**, тъй като една от организациите не успя да довърши в срок проектните си дейности. Третата супервизия се проведе въз основа на нуждата от обобщаване на постигнатите добри практики и принципи на всеки от проектите, които да послужат за основа на следващи действия по темата от страна на Фондацията. Важно беше също да се обобщи оценката на участващите екипи за проведените три супервизии.

За тези цели бяха формулирани три основни въпроса:

1. Кратко описание на добра практика, която сте реализирали.
2. Списък на не повече от 10 основни принципа на работа, които са ви помогнали да реализирате успешно проекта си.
3. Място на супервизията, предложена от Фондацията, в работата ви по проекта.

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

Организацията и начинът на работа в супервизиите са оценени положително от участниците, като се подчертават следните характеристики:

- а) разнообразие от форми на супервизия;
- б) достатъчна честота;
- в) комфорт в работата със супервизорите със спонтанното им общуване и конкретни бележки по обсъжданите теми.

Единственото споменато затруднение, освен пандемията и нуждата от общуване в онлайн формат, вместо на живо, бе трудността понякога да се съберат екипите, за да могат всичките им членове да се възползват от супервизията.

Темите, засегнати във всички направени супервизии, могат да се обобщят в няколко основни направления:

- работа с участниците в проекта;
- подготовка и апробиране на обучителни и други материали;
- предизвикателства и възможности в средата на проекта;
- предизвикателства и възможности пред управлението на проекта.

Обобщени наблюдения от срещите на супервизорите

Като цяло екипите се включиха с любопитство и готовност и обсъждаха активно работата си, макар и първоначално някои от тях да бяха скептични по отношение на естеството на супервизията, нейната цел и необходимост. Всички проекти се открояваха с богатство и разнообразие на идеи и подходи за развиването на социално-емоционални умения при деца и ученици. Сформираните мултидисциплинарни екипи умело съчетаваха знания и опит от различни, но допълващи се области, свързани с темата на Програмата, а апробираните методики бяха успешни и богати на материали и иновативни модели.

Усилието на Фондацията да подкрепя през цялото време проектите, включително през супервизията, се отчиташе и бе оценено от всички екипи.

Удовлетвореност на участниците от проведените супервизии

През цялото време супервизорите следяха удовлетвореността на участниците от всяка проведена супервизия. От една страна, това се случваше чрез устна обратна връзка, която екипите даваха на супервизорите в края на срещите с тях. От друга страна, с цел събиране и на по-специфична обратна връзка, Фондацията предостави възможност на организациите да дадат такава, попълвайки анонимна анкета. По смисъл и съдържание отговорите съвпадат с удовлетвореността, която е била комуникирана и директно към супервизорите. Не са събирани данни за удовлетвореността от независими външни източници, но в бъдеще е добре да се включат и такива, като се използва външен мониторинг, например.

Събраната информация и мнения от участниците показват безспорно, че:

супервизията е ценна и е важно да присъства при финансирането и реализирането на проектите;

участниците са се възползвали от всички предложени формати на супервизия и са удовлетворени от участието си в нея.

Положителното мнение на участниците идва по отношение на няколко основни ефекта, които супервизията е имала върху екипите:

- при старта на работата и след това – при изпълнението на задачите в трудните условия на пандемията преобладава естествената тревога, така че участниците разпознават като много ценен **емоционалния ефект** от супервизията;
- супервизията структурира работата на екипите и **поддържа фокуса** върху проектните цели и задачи, като така помага на екипите да не се отклоняват и да разширяват много рамката си на работа;
- супервизията откликва на нуждата от **външна гледна точка** и структуриране на проекта: супервизорите поставят проектните идеи в по-широкия контекст на политики и практики, което кара екипите да видят своята работа като значима част от нещо по-голямо;
- не по-малко е оценен **познавателният принос** на супервизията през въвеждането на нови знания, подходи и инструменти от супервизорите; предложените от супервизорите нови идеи са провокирали мисленето и креативността на професионалистите от проекта;

- участниците са оценили и **обсъждането на конкретни проблемни ситуации** и търсенето на решения и варианти за преодоляването им;
- обсъжданията по време на супервизиите са довели до **по-активно въвличане на децата и семействата** в работата по моделите.

Участниците дадоха и редица предложения за това как да се организират и провеждат супервизиите в бъдеще:

супервизията да е комбинация от срещи на живо и онлайн;

да има баланс между регулярност на супервизиите (например веднъж на всеки 3 месеца) и реализирането им по заявка, когато се появи нужда;

добре би било партньорите от училище също да се включват в супервизията, което не се е случвало досега;

още на ниво кандидатстване да има информация за супервизията, за да може бенефициерите да си предвидят време и пространство за дейността;

да се включат групови супервизии между екипите на различните проекти за разглеждане на конкретни проблеми. Да се обмисли хоризонтална връзка между проектите – бенефициерите да могат да ползват изводи от обсъждане на сходни на техните проблеми при другите проекти;

протоколите от супервизиите да се изпращат и на участниците.

Изводи и препоръки на супервизорите

Изводите и препоръките на супервизорите в голяма степен съвпадат с тези на бенефициерите както по отношение на ползите от тази практика, така и по отношение на нуждата от продължаването ѝ. Добре е основните роли на супервизията – познавателна, подкрепяща, включваща, структурираща – да се използват и в бъдеще, при следващи проекти, финансирани от Фондацията. Относно профила на супервизорите, бихме препоръчали това да са експерти, познаващи теми и практики в сферата на социално-емоционалните умения, детското развитие, динамиката и ритъма на образователната система, както и с опит в консултативната и организационна сфера.

В допълнение супервизорите препоръчват:

- балансът между структурирани от супервизорите начална и крайна супервизии и достъпност на супервизорите за срещи по заявка на екипите през останалото време. Добро предложение е към средата на проектите да се направи обща среща за обмяна на опит и затруднения между всички екипи;
- пандемията и протиепидемичните мерки затрудниха комуникацията и е добре в бъдеще при по-благоприятни условия да се включат срещи на живо и посещения на някои от основните дейности на място. Срещите на живо биха засилили доверието и търсенето на супервизията от екипите;
- една допълнителна функция, която изпълняваше супервизията, беше да комуникира трудни теми към Фондацията и да я информира за процесите, които се случват с екипите на различните етапи от тяхната работа. Ето защо регулярната връзка на екипа супервизори с Фондацията трябва да остане обичайна практика и в бъдеще.

Обучение на читалищни работници, проект на Народно читалище „Фар“

Обучение на учители, проект на „Виа Хуманика“

Обучение за учители, проект на „Зона Семейство“

ИЗМЕРВАНЕ И ОЦЕНКА НА ПРОЦЕСИТЕ И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОЕКТИТЕ

За измерване на ефективността на проектите е приложена външна оценка чрез количествени измервания на ключови елементи и резултати от дейностите.

Цел на измерването и оценката

Фондацията си постави за цел да измери ефектите от проектите при децата чрез първоначално (входно) и крайно (изходно) измерване на СЕУ на децата и на знанията, уменията, нагласите, самооценката на ползвателите (най-често учители).

Организация на измерването и оценката

Планирането, дизайнът и анализът на измерванията бяха възложени на **външен експерт** поради няколко причини. Първо, повечето организации нямаха собствен капацитет да създадат и използват инструменти за надеждно и валидно измерване на търсените резултати. Второ, в България няма налични стандартизирани и утвърдени инструменти за измерване на СЕУ и това наложи да бъдат създадени такива от експерт по психометрия и количествени методи. Трето, необходимо бе да се приложат еднакви стандарти инструменти във всички проекти, за да се получи съпоставимост на данните и резултатите. Като част от подготовката на Програмата на Фондацията бе възложено на външен експерт **да създаде нужните инструменти**, да подготви **указания** и да проведе **онлайн обучение** за бенефициерите, **да консултира** и подпомага текущо прилагането на инструментите, **да обработи** събраните въпросници и **да анализира** получените данни.

Оценката се въвежда по инициатива на Фондацията и е добавена впоследствие към първоначалния план на дейностите. Включването ѝ на този по-късен етап доведе до някои затруднения: стартирала подготовка на проектите без планирани дейности за оценка, първоначална липса на разбиране сред бенефициерите за предназначението и ангажиментите на оценката, трудна логистика и нужда от допълнителни, непредвидени усилия. Някои организации изразиха позиция, че оценката също изглежда като заплаха в своя традиционен смисъл в образователен контекст. Тези затруднения бяха преодоляни с осигуряване на допълнителна финансова подкрепа за дейностите по измерването и представяне на инструментите за измерване на нарочна среща с бенефициерите.

Инструменти за измерване

Инструментите за измерване бяха конструирани на база свободно достъпни утвърдени въпросници след проучване и анализ на приложимостта им в български контекст. Структурата на въпросниците следва областите на CASEL: Себепознание, Самообладание, Социално познание, Умения за взаимоотношения с другите и Отговорно вземане на решения. В рамките на всяка област бяха идентифицирани важни конструкти на социално-емоционални компетенции и съответстващи им айтеми (въпроси). След няколко етапа на селекция и оценка на айтеми бяха получени крайните варианти на въпросниците. **Разработени бяха въпросници:**

- за деца на 3-6 години и за деца на 7-10 години, попълвани от родителите;
 - за деца на 9-10 години, попълвани от деца;
 - за учители и родители – на база утвърдени конструкти за желаните резултати, като бяха добавени и въпроси за впечатленията от проекта.
- Въпросниците могат да се видят в Приложение 2 към доклада.

Кадри от онлайн обучението на бенефициери за използване инструментите за оценка

Как са създадени инструментите

- 1 Прегледахме литературата за СЕК и СЕУ, за да изградим понятия.
- 2 Проучихме основните методики за оценка на програми за СЕУ.
- 3 Проучихме основните инструменти за измерване на СЕК.
- 4 Подбрахме, преведохме и преформулирахме адекватни за България айтеми/въпроси.
- 5 Съставихме въпросници.
- 6 Оценихме, редактирахме и оформихме въпросниците.

Насоки за използването

Уверете се, че имате разрешение (съгласие) за събиране на данни от деца-респонденти.

Стремете се към кратки вълни на събирането на информация на всеки етап.

Изберете спокойни периоди от работата/живота на респондентите.

Използвайте бележките за анкетите във въпросниците. Може да съставите свои уводни думи въз основа на бележките и на насоките за интервюване на деца.

Бъдете на разположение на попълващите въпросника.

Използвайте коректно думите, които отразяват пола на детето (в интервютата).

Изпращайте ни попълнените въпросници непосредствено след края на всяка вълна.

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

Провеждане на измерването

Към инструментите бяха подготвени **Указания за ползване** (Приложение 3). След изпращането им до бенефициерите бе проведено и двучасово обучение за оптималното администриране на инструментите. По време на реализирането на проектите и съответно измерванията, външният експерт бе постоянно на разположение за консултации. Няколко организации, след обсъждане с експерта и Фондацията, получиха **модифицирани инструменти**, отговарящи на техните специфики, без накърняване на съпоставимостта на резултатите (напр. читалищни работници, глухи деца). В обратна връзка към Фондацията бенефициерите докладват почти единодушно удовлетвореност от указанията и подкрепата за събирането на данни.

Администрирането на инструментите протече разнообразно по проекти. Бенефициерите, които поеха ангажимент, получиха допълнително финансиране за тази дейност. На места възникваха проблеми, някои решени успешно, при някои проекти, за съжаление, измерванията не се състояха в пълнота или не събраха надеждни данни. Подробни данни и анализи за всеки проект има в Приложение 1 и Приложение 5 към доклада. В Таблица 1 са представени направените измервания по групи участници. В Приложение 4 е представено подробно разпределението на измерванията по проекти.

Таблица 1. Обхванати в измерването участници.

Група	Преди	След	Обучение
Деца	875	370	
Учители за проекта	266	183	
Учители за обучение			143
Родители за проекта	110	266	
Родители за обучение			54

От 13 проекта на бенефициерите, седем организации са провели пълно измерванията, две организации – частично, но резултатите могат да се ползват за анализ, три организации са имали сериозни проблеми в проектите и не са провели второ измерване, а една организация не е провела измервания изобщо.

Извеждане на резултатите

Събраните от бенефициерите данни бяха въведени в електронен формат в програми за статистическа обработка на данни – SPSS и Jamovi. След проверка за параметрите на данните бяха направени подходящите статистически и качествени анализи на отворените въпроси за участници в проектите. Всички представени резултати от проектите са продукт от тези анализи.

Представените в доклада количествени резултати от проектите трябва да бъдат разбирани с определени **ограничения**:

- данните бяха събрани чрез предварително изработени стандартни въпросници, обхващащи петте области на CEY по модела на CASEL; въпросниците за учителите също се базираха на тази концептуална рамка, но бяха настроени към перспективите на възрастен за работата им с децата и за самооценката им. По този начин инструментите измерваха универсално компетенции от петте области на CEY, а не фокусирано специфичните целеви резултати на всеки проект. Може да се очаква, че резултатите от проектите, предвид общата рамка на CEO, корелират с областите на CEY, но все пак инструментите не са така чувствителни, както биха били специални инструменти за всеки проект;
- измерванията преди и след нямаха контролна група, поради което ефектите не могат да бъдат приписани (изцяло) на интервенциите – различни контекстуални фактори влияят на CEY на децата, включително противоепидемичните ограничения;
- групите деца, с които е провеждано CEO в рамките на една интервенция, са до 100 деца; в повечето проекти – значително по-малко. При тези малки съвкупности е трудно да бъдат установени статистически значими разлики и ефекти;
- времето между двете измервания беше най-много година, често няколко месеца. Вероятно за такъв период не могат да настъпят достатъчно големи промени, които да бъдат уловени в количествените анализи.

Научени уроци от измерването

Измерването на ефектите от проектите за CEO показва като цяло положителни резултати – както за децата, така и за възрастните участници. В девет проекта са регистрирани положителни ефекти при учителите – подобряване на компетенциите им за използване на CEO, подобряване на работата им с децата, подобряване на собствените CEУ и др. В някои от проектите това са впечатления, измерени с качествени, а не с количествени методи. От шестте проекта, при които има пълно измерване на CEУ на децата, в четири от тях има умерени положителни ефекти (промени) в една или повече области на CEУ, а в два проекта ефектите са незначителни. При два от проектите има измерване на впечатления от родители и те са положителни.

Проведеното събиране и обработване на данни изяви различни предизвикателства и решения, които ще бъдат полезни в бъдещата работа по CEO програми. Сред най-важните уроци са:

подробните указания, обучението и текущото консултиране са ключови за доброто и стандартизирано прилагане на инструментите по места;

планирането на измерването трябва да започне още с планирането на проектите и да бъде интегрална част от дейностите и тяхното текущо отчитане;

кодирането на анкетите с цел запазване на анонимността на участниците трябва да става по стандартна техника за всички проекти;

учителите, родителите и децата трябва да бъдат навреме информирани за измерванията и да бъде спечелено доверието и увереността им в ползата от анкетите;

входящите анкети трябва да се предават и отчитат непосредствено след администрирането, за да се коригират навреме проблеми;

при попълването на анкетите от родителите да се оказва присъствено помощ от учителите или бенефициерите;

нужно е да се разясняват на всички участници смисълът и ползата от оценката с оглед ученето от проектите и колко е важна автентичната обратна връзка.

Резултатите от проведените измервания и техният анализ са изложени в Приложение 1 и в Приложение 5 – за всеки проект поотделно и в секция „Научени уроци“ – по теми и категории за всички проекти.

ПРИНЦИПИ ЗА УСПЕХ И ПРЕПОРЪКИ

Опитът на организациите, реализирали проекти, е ценен източник на изводи и уроци за това как да се планират и осъществяват бъдещи програми за СЕО. В тази секция са обобщени уроците от проектите и са изведени в принципи и препоръки за бъдеща работа. Уроците от проектите са анализирани и групирани по теми, за да се получат общи, валидни за повечето ситуации принципи и препоръки.

Принципите са най-обобщените уроци от проектите. Това е синтезираната мъдрост от проектите, получена чрез анализ и обобщение на уроците и логиката на успеха от всеки проект.

Препоръките са по-конкретни уроци, базирани на принципите и засягащи елементи от методиката и програмата за СЕО. Препоръките също са извлечени от уроците от проектите. Групирани са в секции, съответстващи на логиката на реализиране на програма. Формулирани са като указания за действие или въпроси, по които трябва да се вземе аргументирано решение при планирането на програма. Някои препоръки са включени в повече от една секция, предвид релевантността им към съответната тема.

Принципи на успеха

Успешните проекти за социално-емоционално образование се реализират чрез прилагането на възможно най-много от следните принципи:

Подготовка и ресурсно осигуряване

1. Да има осигурен експертен екип от психолози и други специалисти за подготовка на методиката и оказване на подкрепа на ползвателите.
2. Програмата да стъпва на ясен и утвърден модел на СЕУ.
3. Програмата да предвижда изграждане на партньорски отношения с институциите и общността.
4. Програмата да се базира на проучване на нуждите в общността – на учители, родители, деца.
5. Включване на измерването и оценката на ефектите от прилагането на методиката още в планирането на Програмата.
6. Да се създава среда за подкрепа за СЕО чрез разширени събития и обучения в общността.

Обучение на деца по проект на „Знание“ – Ловеч

Разработване на методика

1. Методиката се изгражда с оглед спецификите на децата и общностите, в които ще се прилага.
2. Учителите имат възможност да участват в разработването и/или адаптирането на методиката към контекста на тяхното училище.
3. Методиката включва както практични решения за конкретни ситуации, така и дейности за промяна на нагласи и развиване на СЕО като култура в институцията.
4. Методиката включва както фокусирано учене на СЕУ, така и ежедневни практики за проникване на СЕО в отношенията в класа/училището.
5. Да се създават материали, които са лесни за приложение, последователни, атрактивни и достъпни.
6. Дейностите с децата се планират така, че да са игрови, интерактивни, творчески, включващи опита и историите им.

Прилагане

1. Да се дефинират точно свободата и гъвкавостта на учителя в баланс с изискванията към прилагането на методиката.
2. Обученията за ползвателите да са достатъчно продължителни, изнесени извън работата и практично фокусирани.
3. Осигуряване на постоянна подкрепа на учителите чрез менторство, консултации, регулярна супервизия, индивидуално и групово.
4. Стимулиране на обмяната на опит между учителите чрез срещи и общности за учене.
5. Подкрепа за емоционалните нужди и личностното развитие на учителите.
6. Активно включване на родителите в развитието на техните СЕУ и прилагане на СЕО в семейството.
7. Събиране на обратна връзка и предложения от учителите за трудностите и откритията при прилагането на методиката.

Препоръки за програми за СЕО

Научените уроци от работата по проектите на бенефициерите обхващат множество детайли от всички етапи на разработване, въвеждане, прилагане и оценка на методиките за СЕО. В тази секция са представени препоръки по по-конкретни аспекти и елементи от програми за СЕО.

Препоръките са подредени в следните групи:

1. **Ресурси**, където са представени препоръки за осигуряването на интелектуални и институционални ресурси за програмите;
2. **Планиране и разработване на методиката за СЕО и Програмата**, където са описани препоръчителни дейности за подготовката на процеса и принципните решения на разработване на Програмата;
3. **Съдържание на методиката** включва множество препоръки как да бъде разработено ефективно, релевантно и прието съдържание на методиката за СЕО, която ще се прилага в конкретната общност/институция; това означава обмисляне на стратегически въпроси, зачитане на перспективите на бъдещите ползватели, препоръки за обхвата и структурата на методиката;
4. **Подготовка и въвеждане на Програмата** представя препоръки за предварителни дейности, които да повишат шансовете за успех на методиката;
5. **Участници** – описва ключови препоръки за работата с включените в Програмата;
6. **Обучения и материали** е секция, която описва как да бъде представена разработената методика така, че да бъде възприета пълно и вярно;
7. **Дейности по прилагане на Програмата** описва множество препоръки за доброто прилагане на планираните дейности и материали за СЕО;
8. **Оценка на Програмата** обхваща препоръки по измерването, проследяването и оценката на дейностите и ефектите от Програмата за СЕО.

РЕСУРСИ

- Да се дефинира необходимата експертиза с оглед разработването и прилагането на Програмата, вкл. за възникващите възможности и проблеми, подкрепата на терен за изпълнителите, отношенията в общностите.
- Да се определят използваният концептуален модел на СЕО и СЕУ, както и научно-теоретичната основа, на които стъпват Програмата и методиката.
- Да се очертае рамката на партньорства и сътрудничество на привлечените участници.

ПЛАНИРАНЕ И РАЗРАБОТВАНЕ НА МЕТОДИКАТА ЗА СЕО И ПРОГРАМАТА

- Да се създаде ясен за всички участници и подкрепен с доказателства логически модел за Програмата. Да са ясно формулирани теорията на промяната с целевите ефекти, тяхната последователност и хоризонти.

- В разработването на логическия модел да участват представители на всички въвлечени в СЕО групи (учители, родители, служители, администратори, членове на общността, институции и др.), така че логиката на действията да е ясна за всички и да е логична и правдоподобна от всички перспективи.
- Да се обмисли и реши въпросът доколко методиката ще бъде готов продукт, предоставен на ползвателите за първо прилагане и оценка или интерактивен и итеративен процес, в който на първи етап работните версии на методиката се прилагат, оценяват и подобряват с участието на ползвателите.
- Да се обмисли и реши въпросът доколко ангажирани ще бъдат ползвателите с предлагането на идеи и обратна връзка от терена при разработването на методиката.
- Да се обмисли и реши въпросът доколко и как децата ще участват в процеса на разработване на методиката.

СЪДЪРЖАНИЕ НА МЕТОДИКАТА

1. Контекстуални и стратегически въпроси

- Да се разбира и планира Програмата и методиката с оглед дълбоко и дългосрочно въздействие, работа по културата, нагласите и отношенията в училище, а не само СЕО в отделен час.
- Да се разработва Програмата и методиката като баланс между модел, основан на доказателства, и перспективите и нуждите на участниците в контекст (деца, учители, родители и др.).
- Да се проучи и обмисли как кореспондира СЕО с други сродни теми и подходи, които заинтересованите страни (училище, общност, общински и регионални власти) вече познават и прилагат, като например медиацията, емоционалната интелигентност, възстановителната справедливост, здравното образование и как СЕО може да използва или надгражда вече съществуващи методики.
- Да се проучи и обмисли как се помества Програмата за СЕО в другите дейности и приоритети на училището.
- Да се обмисли Програмата и методиката с оглед критични периоди за социално-емоционалното развитие на децата (като първи, четвърти, пети или седми клас), когато децата имат изострени нужди и учителите трябва да се справят с тях.
- Да се обмисли и формулира как се отнасят традиционни и приоритетни теми като ценности, агресия, управление на емоциите, възпитание, дисциплина и отговорност към СЕО и как/дали да бъдат преведени на езика на СЕО и обхванати от методиката (както и обратно – идеите на СЕО да бъдат превеждани на езика на познати за участниците понятия). Кой теми трябва методиката да възприеме, кои да въведе и кои да преведе?
- Да се работи за създаването на общ език на СЕО между експерти, специалисти, учители и родители.

2. Перспективи на ползвателите относно съдържанието

- На етап планиране да се формулира при описването на Теорията на промяната какви са ползите за учителите от СЕО и да се отрази в съдържанието на методиката работа по съответните СЕУ.

- Да се вземат предвид установените в проектите ползи за учителите от СЕО: развитие на собствените СЕУ, личностно развитие, преодоляване на стреса; по-лесна академична работа в условия на повишени СЕУ на децата и учителя; по-добри отношения с учениците, по-добра дисциплина в клас; по-добри отношения с родителите; по-добри отношения с колектива колеги.

- Да се вземат предвид основните притеснения на учителите при въвеждане на СЕО: реакцията на родителите – дали ще възприемат позитивно новите дейности и дали ще са активни участници в СЕО; как учителите ще се справят сами в клас с новите методи; времето за провеждане – как ще се въведат дейностите по СЕО в учебния график; големият брой ученици, който затруднява груповата работа; недостатъчната практическа подготовка за решаване на конкретни ситуации и казуси; концентрацията на учениците – дали ще успеят да управляват вниманието им към новите дейности; дали учениците ще разберат какво се иска от тях при поканата за споделяне на емоциите.

- Да се обмисли включването на важни и непосредствено полезни за педагозите теми като концентрацията на децата, саморегулацията, регулацията на емоциите, позитивните отношения ученик - учители, позитивните отношения в класа, отговорното взимане на решения.

- Да се обмисли как съдържанието отговаря на очакванията на учителите да се вписва лесно в текущата работа, защото няма много възможности за отделяне на специално време за него.

- Да се предложат чрез методиката решения за работа с родителите.

- Да се включат конкретни идеи и техники, за да се усещат малки ясни успехи (бърза позитивна обратна връзка) за мотивиране на учителите и родителите.

- Да се предвидят в методиката по-древни и регулярни дейности за ежедневно поддържане на фокуса върху СЕО.

- Да се отговори на очакванията на учителите за групови решения за работа по СЕО, а не толкова индивидуални, защото няма време за индивидуална работа с ученика.

Обучение на ученици по проект на „Виа Хуманика“

Обучение на деца по проект на „Знание“ – Ловеч

- Да се обмисли включването и мотивирането на децата като част от привличането на родителите им чрез преживяването на ентузиазъм и позитивни преживявания в отношенията родител-дете.
- Да се обмисли съдържанието и представянето на методиката в баланса развиване на позитивни поведения и/или решаване на наболели проблеми.
- Да се формулира баланс между практическите нужди на учителите от решения на конкретни проблеми с цялостната работа по CEO програмата.
- Да се формулира баланс между структурирани и разписани планове на дейности (желани от много учители) и създаването на автономен, творчески и цялостен подход на работа при учителите.

3. Обхват на съдържанието

- Да се обмисли в каква степен Програмата и методиката ще работят с нагласите на учителите за нуждата от позитивна личностна връзка с децата и за това, че децата израстват и като личности в училище.
- Да се обмисли дали е нужно да се предвидят компетенции за оценка на индивидуалните потребности и развитие на децата от учителите при прилагането на инструментите.
- Да се обмисли дали е нужно да се предвидят компетенции за автономно ориентиране, търсене на информация и самоподготовка (учене) на учителите за CEO.
- Да се обмисли включването на дейности за CEU и справянето с преживяванията на учителите, за да се увеличат индивидуалните ползи от Програмата.

4. Структура на съдържанието

- Да се обмисли и определи баланс на конкретни и прагматични идеи и техники и работата по цялостните модели на CEO и CEU.
- Да се определят дозите на Програмата, вкл. минимална доза дейности, за да се счита за проведена.
- Да се обмислят и определят ключовите и променливите (адаптируеми) елементи на Програмата.

ПОДГОТОВКА И ВЪВЕЖДАНЕ НА ПРОГРАМАТА

- Да се определят критерии, на които трябва да отговарят участващите в изследователската фаза на Програмата училища.
- Да се обмисли проучване на очакванията и нагласите на изпълнителите, вкл. за осигуряването на подкрепа при прилагането на методиката.
- Да се прецени възможността за създаване на лесна за ползване и достъпна платформа, която повишава значително възприемането и прилагането на методиката.
- Да се планира предварителна работа за изграждане на доверие с изпълнителите, което подпомага прилагането и оценката на методиката.
- Да се обмисли реализирането на по-широки обучения или задълбочено представяне на СЕО извън групата на изпълнителите (например всички учители и служители в училище), за да се създава благоприятна среда за промяната.

УЧАСТНИЦИ

- Да се отдели повече внимание към потребностите на участници от малки населени места.
- Да се включат родителите активно в осъществяваните дейности по Програмата чрез различни подходи: в обучения, в Програмата, в работа вкъщи, работа едновременно с деца и родители, др.
- Да се обмислят отношенията на (не)равностойност между експертите, учителите и родителите и как те се отразяват при прилагането на методиката.
- Да се обмислят начини за подкрепа на участието на родителите, особено с оглед проблема с малкото свободно време.
- Да се обмисли решение дали учителите, които участват в Програмата, ще получават възнаграждение.

ОБУЧЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

- Да се обмисли тестов период като част от процеса на изработване на материалите, в който да се отчетат реакциите на децата и ефектите от различните подходи на учене.
- Да се обмисли като част от методиката възможността за участие на децата и на родителите в изработването на локални СЕО-материали, което директно развива СЕУ и увереност.
- Да се предвидят в материалите ясни и структурирани алгоритми и лесно приложими инструменти за работа с деца.
- Да се създават материали с внимание към формата и атрактивността, с дигитални интерактивни инструменти, с аудиовизуални компоненти.
- Да се включват занимания, залагащи на личния опит и истории на децата, чрез които да преосмислят общуването и емоциите си от гледна точка на СЕО.

- Да се ориентират обученията като практични за учителите, с конкретни техники и идеи за работа с деца и справяне с проблеми, демонстрации.
- Да се включат в обученията възможности за обмяна на опит и съвети, споделяне, взаимна подкрепа на учителите (общности на практиката) – преливане към Дейности.
- Да се планират обученията с оглед близостта до ползвателите, поради затрудненията с транспорта.
- Да се отговори на очакванията на учителите за по-дълги, повече на брой обучения с възможности за консултиране и менторство между и след тях.
- Да се планира продуктивен баланс между обучения на група от една институция, за да има база за подкрепа за СЕО на място, и включване на участници от различни институции, за да се стимулират обмен и любопитство.
- Да се обмисли по-интензивен обучителен етап в началото на проекта, с изнесени обучения в рамките на два или три дни, вместо едnodневни.
- Да се планира кумулативният ефект от обученията чрез едновременно или близко по време обучение на деца, учители и родители по съпоставими теми.
- Да се планират обученията с оглед сплотяване и създаване на добра групова динамика между участниците.
- Да се обмисли продуктивен баланс между елементите на преживелищен тренинг за нагласи, въвеждането в цялостния модел на СЕО и практични решения за ежедневни проблеми.

ДЕЙНОСТИ ПО ПРИЛАГАНЕ НА ПРОГРАМАТА

- Да се планират ритъмът и интензивността на подкрепата за изпълнителите по време на прилагането на Програмата.
- Да се осигурят възможности за текуща обратна връзка при прилагането на методиката.
- Да се обмисли и формулира по какъв начин ще се събира и отразява обратната връзка на ползвателите по време на прилагането на методиката.
- Да се обмислят функциите и ползите както от груповата, така и от индивидуалната работа с децата.
- Да се обмислят възможностите за концентрирани дейности извън училището с цел различна нагласа към СЕО.
- Да се определи участието на експертите в пряка работа с децата – дали, в каква степен, кога, в какво съотношение с работата на учителите.
- Да се обмислят дейности по индивидуални СЕУ консултации на семейства с цел привличането им към работата и подсилване на ефектите. Вероятно родителите разпознават тази форма като социална услуга.
- Да се обмисли наличието на малки атрактивни произведения от работата с учениците, които могат да носят въщи – това включва семействата и повишава мотивацията.
- Да се обмисли мярата на гъвкавост и възможността на учителите да предлагат допълнителни дейности по време на Програмата и как се оценяват ефектите им.
- Да се включат като част от дейностите групова подкрепа за учителите и/или струк-

турирани възможности за обмяна на впечатления и опит между учителите, професионалните общности (прелива от Обучения).

- Да се подкрепя свободата на учителите с регулярни срещи за обмяна на опит, норми, идеи, за да не се чувстват объркани.
- Да се обмисли продуктивността на осъществяването на съвместни дейности между класовете и изобщо децата на различна възраст.
- Да се анализират възможностите и ползите от учене чрез ментори връстници.

ОЦЕНКА НА ПРОГРАМАТА

- Да се планира измерването на процеса и ефектите със самото разработване на методиката и във всички въвеждания и обучения на участниците; да се разяснят ползите и смисъла на измерването на всички участници.
- Да се планира измерването на важни контекстуални фактори като пол на детето, населено място и др.
- Да се определи дали ще се наблюдават и СЕО-поведенията на експертите и изпълнителите.
- Да се формулира решение дали разработването на методиката се осъществява чрез формативна оценка (елементите на Програмата се оценяват в процеса на реализирането им и се подобряват) или чрез двуетапен процес на разработване на методиката с всички заинтересовани страни и последващо стриктно прилагане на методиката без корекции след обратна връзка, с измерване на ефектите.
- Оттук да се формулира баланс между партньорство и съвместно създаване на методиката заедно с ползвателите и прилагане на методика с необходимата експертност и дозировка.
- Оттук да се определят границите на свободата и гъвкавостта на изпълнителите (учителите).
- Оттук да се определи естеството и интензивността на текущата подкрепа – стандартна, според планираното в методиката, или гъвкава и насочена към иновации и изследване на терен с оглед подобрения в методиката.

Обучение на ученици по проект на „Виа Хуманика“

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящият доклад описва обхвата и ефектите, анализира процесите и извлича уроци от осъществените 14 проекта за социално-емоционално образование с подкрепата и финансирането на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ за периода септември 2020 – юни 2022 г. Макар и много разнообразен, опитът от тези първи стъпки е обобщен благодарение на поставената обща рамка на социално-емоционалното учене и на планираните предварително дейности по проследяване, отчитане, подкрепа, измерване и оценка на работата и резултатите от всеки проект.

Анализите от количествените и качествените данни, събрани чрез супервизията и анкетите, дават основание предпазливо да се твърди, че проектите са постигнали умерени положителни ефекти, а **Програмата като цяло е била успешна в постигането на три цели:**

осигуряване на ползи за крайните бенефициери – децата;

осъществяване на ефективна подкрепа и изграждане на устойчиви работни отношения с организациите;

извличане на уроци за въвеждане на социално-емоционално образование в България от местни автентични примери.

Това заключение е по-лесно да се направи на база обратната връзка и качествените данни от анкетите и интервюта с участниците, най-вече бенефициерите и главните изпълнители – педагозите. На практика всички бенефициери декларират в докладите си желание да продължат да работят с Фондацията по проекти за СЕО. В интервютата от супервизиите многократно се изтъква удовлетвореността от подкрепата и гъвкавия подход на Фондацията при множеството непредвидени трудности през проектния период. Учителите и читалищните работници също почти единодушно споделят позитивни преживявания и резултати от участието си в проектите и подкрепата от бенефициерите.

По отношение на **ползите за децата**, отзивите на възрастните в супервизиите и докладите също показват положителни промени – за децата занимаията със CEO са забавни, ангажиращи, разтоварващи. Количествените данни, при вече уточнените ограничения, представят по-разнообразна картина: положителните ефекти не са равномерни по проектите, а и в рамките на самите проекти; някои интервенции изглеждат по-ефективни от други. Във всеки случай може да се съжалева за малкия брой проекти, в които е осъществено пълно измерване, съгласно планираното.

Почти всички проекти споделят **обща логика** на разработване на методология, обучение на учители в работа по методологията, работа на учителите с децата (крайните бенефициери). Тази схема отразява и най-разпространения и ефективен според литературата подход в CEO Teacher by Classroom – интервенции, фокусирани в класната стая и осъществявани от учителя. Същевременно, ключови допълнения и вариации на тази логика в проектите подсказват възможни разширения на бъдещите интервенции; самите участници също споделят какво повече може да се направи: по-активно включване на родителите, включване на ползвателите в разработването на елементи от методологията, работа по нагласите и културата в училище, работа с преживяванията и социално-емоционалните компетенции на учителите, включване на CEO в академичните предмети. Тези добри практики са отразени в Принципите на успеха в предходната секция. Многокомпонентните и широкообхватни интервенции са със сигурност по-задълбочени, реалистични и включващи, но трябва да се преценява и балансът между обхватност и сложност – по-сложните интервенции, особено в начален етап на въвеждане на CEO в български контекст, може да се окажат трудно осъществими.

В рамките на Програмата на Фондацията за подкрепа на проекти за CEO са изпробвани и **два ефективни, но рядко прилагани в български контекст инструмента:**

- **супервизиите за организациите;**
- **систематичното измерване на резултати.**

Опитът от прилагането на тези инструменти трябва да бъдат използван в бъдещи програми.

Супервизиите представляват систематичен начин за оказване на текуща подкрепа от Фондацията за бенефициерите, формализирана в три сесии. Чрез външна организация с егалитарен и подкрепящ (дори емпатичен) подход бенефициерите са имали възможност да разширяват професионалните си знания и умения с външни гледни точки, да споделят и обсъждат проблеми, да рефлектират върху опита си, да изследват алтернативите на

действие, да получават практическа и емоционална подкрепа, да виждат приноса на проекта в голямата рамка на националните и международни политики и практики, да приобщават повече групи в ролята на съучастници. Отзивите от супервизията са почти еднозначно силно положителни както в интервютата, така и в обратната връзка в онлайн анкетата. Организациите и супервизорите препоръчват инструмента и в бъдеще, като биха искали да има възможности супервизията да се прави както регулярно, така и при заявка при нужда, както и да включва обмен на опит между организациите. Тези препоръки сочат към разширяване на подкрепата в посока консултиране при поискване и професионални учещи общности. Важна роля на супервизията е и на допълнителен поток на информация за трудни теми от бенефициерите към управлението на Фондацията. Регулярната връзка на екипа супервизори с ръководството трябва да остане обичайна практика.

Измерването на резултатите и оценката на ефектите е вторият допълнителен инструмент в Програмата. Основната цел на оценката е да се придобие ориентация за ефектите от проектите при децата – промяната в техните социално-емоционални компетенции. Пет проекта успяват да осъществят двете измервания при децата, а още два – в непълна степен. При останалите това измерване на ефектите не се реализира поради различни причини: нежелание на организациите, трусове и трудности в екипа, непоследователност в изпълнението на процедурите, логистични трудности. Основните препоръки на бенефициерите относно количествените измервания са да се подготвят и разяснят по-рано, да може да се индивидуализират инструментите с оглед фокуса и нуждите на конкретния проект, да има повече време за материализиране на ефектите. Някои от тези препоръки могат да бъдат отразени в бъдещата работа.

Получените в резултат от анализа на опита в проектите Принципи на успеха са разнообразни и многобройни. Основното им достойнство е, че са извлечени от прекия опит на участниците и от наблюдението на проектите. Много от тези уроци всъщност повдигат въпроси, които трябва да бъдат обмислени, обсъдени и решени ясно от Фондацията по отношение на бъдещи програми за СЕО. Препоръчително е принципите и препоръките да бъдат допълнени с препоръки от научната литература върху програмите за СЕО, което може да е предмет на друг доклад.

Ентузиазмът и готовността за продължение и разширяване на работата за СЕО, изразени от почти всички участници, повдига и един стратегически въпрос пред Фондацията. **По какъв начин ще бъде разработена и приложена бъдещата методика за СЕО?** Положителните ефекти на Програмата създават очакване за по-активно включване на заинтересованите групи и ползвателите в създаването на бъдещи програми. Възниква дилема как точно да бъде осъществено това включване и същевременно да бъде оценена ефективността на Програмата. Първата възможност е да бъде осъществена

формативна оценка, при която не само планирането и разработването, но и прилагането на Програмата включва ползвателите като партньори, които дават обратна връзка, правят промени и предлагат подобрения, като в края на периода Програмата и методиката са различни от своите първоначални версии. Фокусът на такава формативна оценка е в събирането, изследването и оценката на прилагането, реакциите, възникващите иновации и уроци и изпробваните промени. Втората възможност е да се разработи Програмата и методиката с широко участие на първи етап, а на втори етап създадената програма да бъде стриктно и точно приложена на всички места. Фокусът на такава оценка е върху измерването на точността, дозировката, ефектите и техните модератори.

Очакванията на някои бенефициери за индивидуализирани инструменти за измерване на CEY повдигат и друга постоянна дилема при оценяването – дали инструментите трябва да бъдат универсални, базирани на общ модел на CEY като този на CASEL, или да бъдат фокусирани върху конкретните, декларирани в логическия модел, целеви резултати на всяка програма. В това отношение Фондацията вече е взела решение в посока универсален инструмент, който да бъде използван в различни местни програми за CEO в България.

В заключение

можем да кажем, че реализираната на този етап Програма на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ за развиване на социално-емоционално образование в България идентифицира широко поле за дейност и поставя здрави основи за системна работа за изграждане на социално-емоционални умения у българските деца.

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1

Обобщени доклади за оценка на проектите

Приложение 2

Инструменти за измерване на социално-емоционални умения:

2.1 Въпросник за оценка на СЕК, деца 3-6 год. (интервю)

2.2 Въпросник за оценка на СЕК, деца 4-6 год., от родител

2.3 Въпросник за оценка на СЕК, деца 7-8 год. (интервю)

2.4 Въпросник за оценка на СЕК, деца 9-10 год. (самооценка)

2.5 Въпросник за оценка на СЕК, деца 7-10 год., от родител

2.6 Въпросник за оценка на участието в проекта, учител, ПРЕДИ

2.7 Въпросник за оценка на участието в проекта, родител, ПРЕДИ

2.8 Въпросник за оценка на преминалото обучение, учител

2.9 Въпросник за оценка на преминалото обучение, родител

2.10 Въпросник за оценка на участието в проекта, учител, СЛЕД

2.11 Въпросник за оценка на участието в проекта, родител, СЛЕД

Приложение 3

Указания за администриране на инструменти за измерване на социално-емоционални умения

Приложение 4

Участници в измерванията на СЕУ

Приложение 5

- 5.1 Аналитичен доклад за проект „Опознай себе си и предай нататък” на Народно читалище „Фар 1930”
- 5.2 Аналитичен доклад за проект „Лесно като детска игра” на Сдружение „Равновесие“
- 5.3 Аналитичен доклад за проект „Емотиконите в нас – интелект и емоции в образованието“ на СНЦ „Виа Хуманика“
- 5.4 Аналитичен доклад за проект по проект „Палитра от емоции” на Сдружение „Знание“
- 5.5 Аналитичен доклад за проект „Фабрика за постижения” на СНЦ „Свят без граници“
- 5.6 Аналитичен доклад за проект „Детските умения за приятелство ” на Фондация „Партньори – България”
- 5.7 Аналитичен доклад за проект „Сапун, топла вода и социално-емоционални умения” на Асоциация Родители
- 5.8 Аналитичен доклад за проект „Мисия: Капитани на емоциите” на Фондация „Багра”
- 5.9 Аналитичен доклад за проект „Постоянство, целеустременост, ценности” на СПСПД ФИЦЕ-България и Фондация ДООИТ
- 5.10 Аналитичен доклад за проект „Вдъхновени учители, вдъхновени деца” на Фондация „Фонд за превенция на престъпността – ИГА”
- 5.11 Аналитичен доклад за проект „Заедно можем повече – социално-комуникативен тренинг за общуване с глухи деца” на Фондация „Силата на глухите деца“
- 5.12 Аналитичен доклад за проект „Кръгове на решения” на Сдружение „Зона Семейство“
- 5.13 Аналитичен доклад за проект „Учим с Е-емоционална интелигентност” на бенефициер „СЕУР – Гетия Понтика“

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

Окончателен доклад
по Програма „Социално-емоционално
образование“ 2020-2022 г.
Фондация „Лъчезар Цоцорков“

АВТОРИ

д-р Николай Михайлов
МУ „Проф. д-р Параскев Стоянов“, Варна
д-р Антоанета Матеева
Нов български университет, София
Яна Алексиева
Асоциация Родители, София

ИЗДАТЕЛ

© Фондация „Лъчезар Цоцорков“
Всички права запазени.

Фондация
**Лъчезар
Цоцорков**

info@tsotsorkovfoundation.bg

София
България